

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi

Yıl: 2017, Cilt: 18, Sayı: 2, Sayfa No: 309-328

DOI: 10.21565/ozelegitimdergisi.293726

DERLEME

Gönderim Tarihi: 09.02.16

Kabul Tarihi: 14.02.17

Erken Görünüm: 23.02.17

Özel Gereksinimli Bireylerin Tercihlerinin Değerlendirilmesi*

Müzeyyen Eldeniz Çetin **

Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Öz

Özel gereksinimli bireylerin topluma kazandırılmasında eğitim oldukça önemli rol oynamaktadır. Eğitimin etkili olabilmesi için özel gereksinimli bireylerin problem davranışlarının azaltılması, etkinliklere yönelik motivasyonlarının ve etkinlikle ilgili olma davranışlarının artırılması gerekmektedir ve artırılması hedeflenen davranışlarda pekiştirici kullanımı oldukça önemli olmaktadır. Pekiştiricilerin bireylerde pekiştirme rolü üstlenebilmesi için bireylerin tercihlerinin doğru tespit edilmesi, bunun için de farklı ortamlarda gözlemlerin yapılması ya da tercihlerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Alan yazında tercihleri tespit etmek için gözlem yönteminin kullanılabilirdiği belirtilmekte ancak gözlemi yapan kişinin bireysel özellikleri, gözlem sırasındaki uyaranların sınırlılığı ve gözlemin uzun zaman almasından dolayı sistematik olarak uygulanan tercih değerlendirmelerinin de kullanılabilirdiği görülmektedir. Tercih değerlendirmeleri, bireylerin tercihlerini belirlemek için yapılan değerlendirmelerdir. Bu makalede tercih değerlendirme, özel gereksinimli bireylerin tercihlerini belirtme davranışları, tercih değerlendirme türleri ve etkili bir şekilde tercih değerlendirmesi yapmak için nelere dikkat edilmesi gerektiği tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Özel gereksinimli birey, tercih, tercih değerlendirmesi.

Önerilen Atıf Şekli

Eldeniz-Çetin, M. (2017). Özel gereksinimli bireylerin tercihlerinin değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 18(2), 309-328.

*Bu çalışma, Müzeyyen ELDENİZ ÇETİN' in Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsünde, Yrd. Doç. Dr. Pınar Şafak'ın danışmanlığında hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir. meldeniz1@hotmail.com

***Sorumlu yazar:* Yrd. Doç. Dr. E posta: meldeniz1@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-9231-7344>

Her toplum birbirinden farklı özelliklere sahip bireylerden oluşmaktadır ve farklılıklara yol açan bu bireysel özellikler, bazı bireylerin yaşamında ve eğitiminde birtakım özel önlemler almayı gerektirmektedir. Toplumda bağımsız yaşayabilmek için birtakım özel önlemlere ve desteğe ihtiyaç duyan bireylere özel gereksinimli birey denilmektedir. Başka bir ifade ile özel gereksinimli birey, gelişimi normalden farklı olan birey olarak tanımlanmaktadır (Baykoç Dönmez, 2010). Eripek (2002) özel gereksinimli bireyi, gelişimi normalin altında ya da üstünde olan ve özel bir eğitim olmaksızın normal eğitim ortamlarından fayda sağlayamayan bireyler olarak ifade etmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde (ÖEHY) ise özel gereksinimli birey “özel eğitime ihtiyacı olan birey” olarak ifade edilmekte ve özel eğitime ihtiyacı olan birey; çeşitli nedenlerle bireysel özellikleri, gelişim özellikleri ve eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından anlamlı farklılık gösteren birey olarak tanımlanmaktadır (MEB, 2006).

Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin sahip olduğu özel gereksinim durumu beraberinde birçok yetersizlik türünü de getirmektedir. Bu yetersizlik türleri, özel eğitim ve destek eğitime gereksinim duyma düzeyi ve görülme sıklıkları gibi çeşitli ölçütler temel alınarak farklı şekillerde gruplanabilmektedir. Ataman (2005) özel gereksinim türlerini görülme sıklığı fazla ve az olanlar olarak iki grupta ele almıştır. Görülme sıklığı fazla olan özel gereksinim türleri: zihinsel yetersizlik, öğrenme güçlüğü, iletişim bozukluğu, davranış problemi, üstün yetenekli ve risk altında olma durumunu kapsamaktadır. Görülme sıklığı az olan özel gereksinim türleri ise işitme, görme, ortopedik yetersizliği, süregen hastalığı, otizm spektrum bozukluğu ve çoklu yetersizliği kapsamaktadır (Ataman, 2005). Ataman (2005) Otizm Spektrum Bozukluğunu görülme sıklığı az olan özel gereksinim türleri içinde ele almasına rağmen günümüzde otizm spektrum bozukluğundan etkilenen bireylerin sayısı azımsanmayacak derece artmıştır. Hastalıkları önleme ve müdahale merkezlerinin (Centers For Disease Control And Prevention [CDC])’nin Otizm ve Gelişimsel Yetersizliği İzleme (ADDM) tahminlerine göre Otizm Spektrum Bozukluğunun görülme oranı 1/68 olduğu belirtilmektedir (Christensen ve diğ., 2016).

Görülme sıklığı fazla ve az olan özel gereksinim türlerinden etkilenen bireyler, özel eğitim hizmetlerinden yararlanmaktadır. Özel gereksinimli bireylere sağlanan özel eğitimin amacı; bu bireyler için en az kısıtlayıcı ortamda, performanslarına uygun Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı (BEP) ile eğitim sağlayarak bağımsız ve kendine yeterli bireyler olarak yetiştirmektir (Ataman, 2013). Başka bir ifade ile özel gereksinimli bireylerin eğitiminde temel amaç; bağımsız yaşama ve yaşam sorumluluklarını üstlenmelerini sağlamaktır. Yaşam sorumluluğunu üstlenme ifadesi alan yazında “self-determination” olarak karşımıza çıkmaktadır (Ülke Kürkçüoğlu, 2007a).

Yaşam Sorumluluğunu Üstlenme

1990’lı yıllarda yaşam sorumluluğunu üstlenme kavramı oldukça önem kazanmıştır. Akabinde yetersizliği olan genç ve yetişkinlerin yaşam sorumluluğu üstlenmelerini sağlamak ve artırmak için araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Yapılan araştırmalar ışığında yaşam sorumluluğunu üstlenme kavramı değişik açılardan ele alınarak farklı şekillerde tanımlanmıştır. Yaşam sorumluluğu üstlenme, bireylerin kendi yaşamı üzerinde kontrol sağlama ve yaşamını yönlendirme hakkı ve kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Wehmeyer, 2003). Ülke-Kürkçüoğlu (2007a) yaşam sorumluluğu üstlenmeyi, bireyin yaşamını kendisinin yönetmesi için gerekli olabilecek tüm becerileri kapsayan genel bir ifade olarak tanımlamaktadır. Field, Martin, Miller, Ward ve Wehmeyer (1998) ise yaşam sorumluluğunu; özerk davranış, kendini düzenleme ve amaca yönelik olmak için bir kişiye olanak sağlayan bilgi, beceri ve inançların birleşimi olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlardan yola çıkarak yaşam sorumluluğunu üstlenme ifadesinin, “Bireyin bağımsız yaşaması için gerekli olan tüm becerilerin bir arada olduğu geniş kapsamlı bir kavram” ifade ettiği söylenebilir.

Bağımsız yaşaması ya da bireyin yaşam sorumluluğunu üstlenmesi için gerekli olan beceriler: karar verme, problem çözme, seçim yapma, kendini yönetme, kendilik/benlik farkındalığı, kendi haklarını savunma ve amaç oluşturmayı kapsamaktadır (Carter, Sisco ve Lane, 2011; Collins, 2007; Powers, 2005; Wood, Karvonen, Test, Browder ve Algozzine, 2004). Bu becerilere sahip olan bireyin nasıl seçeceğini, neyi isteyeceğini, istediği bir şeyi nasıl alacağını bilmesi beklenir. Bireylerin kişisel ihtiyaçlarının farkında olarak kendiyile ilgili amaçlar

belirleyip bu amaçlara ulaşmak için çaba sarf etmesi, kendi haklarını savunması vfe bağımsız seçimler yapıp, seçimlerin sonucunu kabul etmesi beklenir. Yaşam sorumluluğu üstlenme yaşam boyu devam eden bir süreçtir (Holverstott, 2005). Yetersizliğin türü ve bireysel özellikleri ne olursa olsun özel gereksinimli bireylerin eğitiminin genel amacı bireylerin yaşam sorumluluğunu üstlenmelerini sağlamaktır. Başka bir anlatımla, özel gereksinimli bireylerin hayatlarını kontrol etmelerini sağlamaktır.

Seçim ve Tercihler

Yaşam sorumluluğunu üstlenme becerilerinden biri olan seçim yapma becerisi günlük yaşamda çok geniş bir alanda bireylerin karşısına çıkmaktadır. Her birey yaşamında pek çok seçim yaparak hayatına yön vermektedir. Bireylerin hayatlarına yön verirken yaptığı seçimler, karmaşık olduğu kadar basit seçimler de olabilmektedir (Collins, 2007). Kişi hayatı boyunca büyük küçük pek çok seçimler yapar (Cote Sparks ve Cote, 2012). Bu seçimler; giyecek, yiyecek, araç-gereç, meslek ya da kariyer seçme olabilir. Dolayısıyla seçim yapma ve seçimler, insan hayatının büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Günlük hayatta seçim yapma (choice making), seçim (choice) ve tercih (preference) kavramları genellikle birbirinin yerine kullanılmaktadır. Tercih ve seçimin gerçek anlamlarına bakıldığında ise tercih genellikle bir birey ya da nesnenin/objenin kişisel olarak sevilmesi ya da sevilmemesini belirtmektedir (Kearney ve McKnight, 1997). Seçim ise tercih edilen bir sonucun elde edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Harchik, Sherman, Sheldon, ve Bannerman, 1993). Seçim yapma, istediği şeye özgürce karar verme ve seçme hakkı olarak ifade edilmektedir (Cote Sparks ve Cote, 2012). Başka bir ifade ile seçim yapma, bireyin farklı tanıdık seçenekler arasından tercih edilen bir alternatifini seçme eylemi olarak kullanılmaktadır (Shevin ve Klein, 1984). Seçim yapma, bireyin bir maddeye yönelik eylemi olarak (Sigafos ve Dempsey, 1992) ya da bireyin tercihini belirtme eylemi olarak tanımlanabilmektedir. Stafford (2005) seçimin her zaman aktif bir eylem olmayabileceğini bazen bir maddeye, faaliyete ya da kişiye bakarak, dokunarak ya da onunla etkileşime geçerek de seçimin gösterilebileceğini ifade etmiştir. Bu tanımlardan yola çıkarak tercih, bir madde, nesne ya da kişinin istenilmesi ya da istenilmemesi durumudur. Seçim yapma, hoşça giden uyarıyı almaya yönelik sergilenen aktif ve pasif davranışları ifade etmektedir. Seçim ise hoşça giden, tercih edilen sonucu belirtmektedir. Buna göre tercih, uyaranlara yönelik kişinin hissettiklerini ifade ederken seçim yapma bu hissettikleri doğrultusunda bireyin yapabildiği eylemleri, seçim ise eylem sonrası tercih edileni ifade etmektedir.

Özel Gereksinimli Bireyler İçin Tercih ve Seçimin Önemi

Özel gereksinimli bireylerin bağımsız yaşamaları ve yaşam sorumluluğunu üstlenmeleri için gerekli olan beceriler arasında yer alan seçim yapma becerisinin, özel gereksinimli bireylerin eğitiminde kullanıldığı, problem davranışlarını azalttığı, motivasyonlarını ve etkinliğe katılımlarını artırarak yaşam kalitelerini yükselttiği bilinmektedir (Salmento ve Bambara, 2010). Bunlara ek olarak özel gereksinimli bireylerin motivasyonlarını ve etkinliğe katılımlarını artırmada etkili olan pekiştiricilerin bireyler üzerindeki etkisini artırmak için de özel gereksinimli bireylerin tercihlerinin ve seçimlerinin bilinmesi gerekmektedir.

Tercihini Belirtme Davranışları

Doğumdan itibaren değişim ve gelişim süreci içinde olan bireyler, tercihlerini bebeklik döneminden (söz öncesi iletişim gelişiminin erken evrelerinde) itibaren vücut hareketleriyle, yüz ifadeleri-mimiklerle tercihlerini belirtmeye başlarlar (Guess, Benson ve Siegel-Causey, 2008). Birey, bebeklik dönemindeki jest ve mimiklerini tercihlerini belirtmek için anlamlı bir şekilde kullanmayı büyüme seyri içinde öğrenir. Sözel dilin ortaya çıkması, gelişmesi ile de tercihlerini ve bu doğrultudaki seçimlerini sözlü olarak belirtir.

Özel gereksinimli bireyler de normal gelişen bireyler gibi tercihleri yönündeki seçimlerini sözel (konuşmayı kapsayan) ya da sözel olmayan (konuşma içermeyen) iletişim becerilerini kullanarak belirtebilirler. Özel gereksinimli bireyler seçimlerini sözel olarak hoşuna giden uyarının ismini telaffuz ederek ya da “ ..... istiyorum.” ifadelerini kullanarak belirtmektedirler. Sözel iletişim becerilerinde sınırlılık yaşayan özel gereksinimli bireyler ise tercihlerini belirtmede sözel olmayan iletişim davranışları sergileyerek ya da

kullanabildiği oranda vücudunu/organlarını kullanarak seçimlerini göstermektedirler (Lohrmann-O'Rourke, Browder, Brown, 2000). Bu beceriler; sözcük olarak nitelendirilemeyen seslendirmeler, yakalama, yakalamak için uzanma (hareket sınırlılığı olan bireylerde), uzun süreli bakma ve bakışın yönünü değiştirmeme şeklinde olabilmektedir (Goode ve Gaddy 1976; Green ve diğ., 1988; Pace, Ivancic, Edwards, Iwata ve Page, 1985; Van Tubbergen, Omichinski ve Warschausky 2007).

Özel gereksinimli bireylerin tercihlerini belirtmede sergiledikleri sözel olmayan iletişim becerileri yaklaşma davranışları olarak ifade edilmektedir. Alan yazında yaklaşma davranışları, aktif ve pasif yaklaşma davranışları olarak iki kategoride ele alınmaktadır. Aktif yaklaşma davranışlarında, bireyin hareket etmesi esas iken yani bireylerin tercihlerini belirtirken sunulan uyararı alma, işaret etme ya da uzanma gibi aktif davranış sergilemesi söz konusudur. Pasif yaklaşma davranışlarında ise bireyin görünür/aktif bir hareketinden ziyade daha edilgen davranışları ifade edilmektedir. Bu tepkiler, uyarana bakma ya da konumunu bu uyarana göre ayarlama (Ivancic ve Bailey, 1996; Kennedy ve Haring, 1993; Piazza, Fisher, Hanley, Hilker ve Derby, 1996; Spevack, Yu, Lee ve Martin, 2006), gülümseme ve gülme (Green ve Reid, 1996; Green ve diğ., 1988; Logan ve diğ., 2001) ve ilgi gösterme (Hagopian, Rush, Lewin ve Long, 2001) şeklinde ortaya çıkmaktadır (Spevack, Wright, Yu, Walters ve Holborn, 2008).

Özel gereksinimli bireylerin bakımını üstlenen ebeveyn, bakıcı ve eğitimini üstlenen öğretmenin sözel iletişim becerilerini kullanmada sınırlılığı olan bireylerin kullandıkları iletişim becerilerine karşı hassas olmaları ve bu becerileri anlayabilmeleri oldukça önemlidir (Guess, Benson ve Siegel-Causey, 2008). Sözel olmayan iletişim becerileri bireyden bireye farklılık gösterebilmektedir. Bu yüzden sözel olmayan iletişim becerilerini kullanan özel gereksinimli bireylerin bu becerileri kullanım amaçlarının bilinmesi, çevresindeki kişilerle iletişim ve etkileşimini artırırken tercihlerine yönelik tahminlerde bulunma konusunda çevresindeki kişilere kolaylık sağlayabilmektedir. Sözel olmayan iletişim becerilerini kullanan özel gereksinimli bireylerin tercihlerini dikkate almayan ebeveyn, bakıcı ya da öğretmen tahminleri, özel gereksinimli bireylerle kurulan iletişim ve etkileşimi sekteye uğratabilmektedir.

Tercih Değerlendirmesi

Seçimini uygun bir şekilde konuşarak ya da toplumun kabul ettiği davranışlarla ifade edebilen bireylerin tercihleri ve seçimleri kolaylıkla bilinmektedir. Seçimlerini toplumun kabul ettiği şekilde belirtemeyen özellikle de ağır derecede yetersizlikten etkilenen bireylerin tercihlerini belirlemek ve değerlendirmek gerekmektedir (Ülke Kürkçüoğlu, 2007b). Bambara ve Koger (1996) bireylerin tercihleri ve seçimlerinin belirlenmesi için rutin faaliyetler sırasında gözlemlenmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Bu şekilde tercihler etkin bir şekilde belirlenebilirken bu tür rutin faaliyetler esnasında ortamda bulunan kişiler (bakıcılar, ebeveynler vb.) iyi birer gözlemci olmayabilirler veya gözledikleri uyarıların sayısı sınırlı olabilir. Bu nedenle kapsamlı tercih değerlendirmesi yapmak için farklı ortamlar ve faaliyetlerde de özel gereksinimli bireylerin gözlenmesi gerekmektedir (Bambara ve Koger, 1996; Reid, Dicarlo, Schepis, Hawkins ve Stricklin, 2003). Gözlem yapmanın fazla zaman gerektirmesinden dolayı tercihleri belirlemek için kullanılan bir diğer yol da tercih değerlendirmeleri yapmaktır.

Tercih değerlendirmeleri, bireylerin tercihlerini belirlemek için yapılan değerlendirmeleri ifade etmektedir. Tercih değerlendirmesi yapılarak bireylerin hoşuna giden ve gitmeyen uyarılar belirlenebilir. Bireyin hoşuna giden ve gitmeyen uyarıların belirlenmesi, karşısındaki tercihini tahmin etme fırsatı sağladığı için ikili ilişkilerde hoşnutluk yaratarak ilişkinin kalitesini artırabilir. Bu durum anne ya da birincil bakıcı ile çocuk arasındaki ilişki için de geçerlidir. Aynı zamanda eğitim ortamında öğretmen- öğrenci ilişkisi ve eğitimin kalitesi için de oldukça önemlidir. Öğrencinin tercih ettiği kalem, materyali, defteri vb. kullanma öğrencinin motivasyonunu artırırken aynı zamanda hayatına yönelik karar verme ve öğrenciye bu kararı uygulama fırsatı vererek yaşam sorumluluğunu üstlenmesine de olanak sağlamaktadır.

Alanyazında tercih değerlendirmelerinin üç amaçla kullanılabileceği belirtilmektedir (Ülke Kürkçüoğlu, 2007a). İlk olarak bireyin kendi kararlarını vermesini sağlayarak yaşam kalitesini artırmayı planlamak için

kullanılabilir. Bireyin kendi kararlarını vermesi giyeceği kıyafete karar verme, yiyeceği yemeğe karar verme gibi günlük yaşamda kullandığı beceriler olabileceği gibi mesleğine karar verme gibi hayatını etkileyecek kararlar da olabilmektedir. İkinci olarak, eğitimde yer alacak etkinlikleri ve araçları belirlemek için uygulanabilir. Bireyin tercih ettiği dokunmaktan veya kullanmaktan hoşlandığı ya da hoşlanmadığı uyaranları belirlemek için de kullanılabilir. Örneğin; pastel boya kullanmaktan hoşlanmayan bir öğrenciden pastel boya ile resim yapması istendiğinde resim yapmak istememesi ya da resim dersini sevmemesi gibi durumlar ortaya çıkabilmektedir. Oysa bu gibi durumlarda öğrencinin tercih ettiği materyali kullanması, derse yönelik olumlu duygular beslemesini sağlayarak motivasyonunu artırabilecektir. Üçüncü olarak, öğrencilere günlük yaşamda kendisine sunulabilecek çeşitli seçeneklere aşina olmasını sağlamak için tercih değerlendirmesi uygulanabilir.

Tercih değerlendirmesi, özel gereksinimli bireylerin eğitiminde sıklıkla kullanılan pekiştiricileri belirlemek için de kullanılmaktadır (Lavie ve Sturmey, 2002; Matson ve diğ., 1999). Pekiştirici; davranışı izleyen, hoş giden, olumlu bir durum yaratan ve o davranışın ortaya çıkma olasılığını artıran uyaranlara denilmektedir (Erden ve Akman, 1995). Bu uyaranlar; yiyecek, içecek, nesne, sembol, övgü olabileceği gibi (Besler ve Süzer, 2014) etkinlikler de pekiştirici olarak kullanılabilir. Pekiştirici olarak belirlenen uyarının, bireyde pekiştirici özelliği taşıması için o bireyin tercihleri doğrultusunda belirlenmesi oldukça önemlidir. Bireyin tercihleri doğrultusunda belirlenmeyen uyaranlar pekiştirici etkisi oluşturmayabilir. Örneğin, genel kanaat olarak çocukluk çağındaki bireyler çikolata sever diyerek, çikolatanın pekiştirici olarak kullanılması çikolata yerine tuzlu gıdaları tercih eden bireyler için pekiştirici etkisi oluşturmayacaktır. Bu yüzden pekiştiriciler bireye özgü olup tercihleri doğrultusunda belirlenmelidir. Tercihleri doğrultusunda pekiştirici belirlemenin en ekonomik yollarından biri de tercih değerlendirmesi yapmaktır.

Tercih değerlendirmeleri bir dizi uyarının genelde tek tek ya da ikiserli olarak sunulması, bireyin sunulan bu uyarana karşı tepkisinin ve uyarana olan etkileşiminin değerlendirilmesini içermektedir (Fisher ve diğ., 1992). Tercihleri değerlendirmede birden fazla yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler, değerlendirilecek kişiye, değerlendirilecek davranışa ve kullanılan uyarının özelliğine göre üç grupta toplanabilir:

1. Değerlendirilecek kişiyi temel alan tercih değerlendirmeleri. Hedef bireyin tercihini belirlemek için görüşüne başvurulmuş kişi ya da kişileri temel alan tercih değerlendirmeleridir. Değerlendirilecek kişiyi temel alan tercih değerlendirmeleri, dolaylı ya da doğrudan tercih değerlendirmeleri olarak ikiye ayrılır (Hagopian, Long ve Rush, 2004).

Dolaylı tercih değerlendirmeleri, tercihi değerlendirilecek hedef birey dışındaki ebeveyn, bakıcı ya da hedef bireyi tanıyan diğer kişilerin fikirleri temel alınarak yapılan tercih değerlendirmeleridir. Bu tür değerlendirmede yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşmeler, kontrol listeleri (Fisher, Piazza, Bowman ve Amari, 1996; Matson ve diğ., 1999; Rush, Mortenson ve Birch, 2010) ya da geçerliği ve güvenilirliği sağlanmış ölçekler kullanılabilir (Matson ve diğ., 1999). Uyarıların tercih edilme yüzdesi, bu değerlendirme sonucunda elde edilen veriler temel alınarak hesaplanır.

Dolaylı tercih değerlendirmesinde, tercihlerini değerlendirmek istediğimiz hedef bireye yönelik, ilgili diğer kişinin göreceli tercihleri alınır. Bazı hallerde de yetersizliği olan bireye sunulan birkaç uyarandan hangisini seçeceğine yönelik dolaylı tercih değerlendirmesi uygulanan kişinin bilgisi ve görüşü alınarak da yapılabilir (Stafford, 1999). Bu yöntem, dolaylı tercih değerlendirmesi yapılan bakıcı veya ebeveynin, tercih edilen uyarı tahmin etme becerisi ile sınırlıdır (Roane, Vollmer, Ringdahl ve Marcus, 1998). Bakıcı ya da ebeveynin özel gereksinimi olan bireyin tercihlerine yönelik doğru tahminlerde bulunabilmesi için iyi gözlemci olması gerekmektedir. Görüşü alınan kişiler iyi bir gözlemci değilse hedef bireyin tercihlerini doğru tahmin edemeyecektir. Bakıcı ve ebeveynin doğru tahminlerde bulunamaması özel gereksinimli bireyin yaşam kalitesini etkilerken aynı zamanda tercih değerlendirmesinin uygulanma amacına da hizmet edemeyecektir.

Doğrudan tercih değerlendirmeleri, tercihi değerlendirilecek olan hedef bireyin kendisiyle yapılan değerlendirmeleri içermektedir. Doğrudan tercih değerlendirmesi, uyarıların kendisinin ya da sembollerinin tercihi değerlendirilecek kişiye sunulması ve sonrasında tercihi değerlendirilecek kişinin tepkilerinin kaydedilmesi

ile yapılan değerlendirmelerdir (Eldeniz Çetin, 2013). Doğrudan tercih değerlendirmesinde hedef birey tercihini toplumdaki herkesin ortak kullandığı iletişim formları ile sergilediğinde (“... istiyorum.” demesi) tercihleri kolaylıkla belirlenebilir. Fakat yetersizlikten ağır düzeyde etkilenen bireyler tercihlerini toplumun ortak kullandığı iletişim formları ile sergilemekte sınırlılık yaşamaktadırlar. Bu noktada hedef bireyin tercihi değerlendirilmek için tepkilerinin anlamlarının bilinmesi oldukça önemlidir. Örneğin “evet tepkisi”ni sadece göz kırpmakla gösteren, çoklu yetersizliği olan bir öğrencinin istediği uyarana yönelik gözünü kırpması o uyarının hoşuna gittiğini belirtmektedir. Fakat hedef bireyin bu özelliğini bilmeyen uygulayıcı, çoklu yetersizliği olan bireyin tercihi doğru belirlemede sınırlılık yaşayacaktır.

Hedef bireyin tercihlerini değerlendirirken öncelikli olarak değerlendirmenin yapılacağı kişiyi esas alan doğrudan ya da dolaylı tercih değerlendirme yönteminden hangisinin uygulanacağına karar verilmesi gerekmektedir. Bu noktada tercih değerlendirmesi yapacak değerlendirmecinin kolay iletişim kurduğu, sağlıklı bilgiler alabildiği kişiyi seçerek tercih değerlendirmesini yapması uygun olabilir.

2. Değerlendirilecek davranış temel alan tercih değerlendirmeleri. Değerlendirilecek davranış temel alan tercih değerlendirmeleri, tercihi değerlendirilecek olan bireyin sergilediği davranış ya da ilgilenme süresi temel alınarak uygulanabilir. Değerlendirilecek davranış temel alan tercih değerlendirmesi gözlenecek davranışa göre ve ilgi süresini temel alan yöntemler olmak üzere ikiye ayrılır.

Davranışları temel alan tercih değerlendirmesi: Hedef bireyin sunulan uyarana yönelik sergilediği yaklaşma davranışlarını (aktif ve pasif davranışları) temel alan değerlendirmelerdir. Aktif yaklaşma davranışları tercihi değerlendirilecek kişinin uyarana yönelik sözlü ifadeleri, işaret ya da uzanma gibi tepkileri iken pasif tepkileri ise uyarana bakma ya da konumunu bu uyarana göre ayarlama, gülümseme-gülme (Spevack ve diğ., 2008) ve konuşma dışı sesler çıkarma, nefes alış verişindeki değişimler olarak ifade edilebilir. Davranış temel alan tercih değerlendirmeleri, tercihi değerlendirilecek olan kişinin sergilediği aktif ve pasif davranışların gözlenip tercih değerlendirme formuna işaretlenmesi ile gerçekleştirilen değerlendirmeyi kapsamaktadır.

İlgi süresini temel alan tercih değerlendirmesi: Uyarana yönelik kişinin ilgi gösterme süresi hesaplanarak yapılan tercih değerlendirmeleridir (Eldeniz Çetin, 2013). Bu değerlendirme türü, serbest erişim ve tekli uyarın ilgisi olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır. Serbest erişim (Free operant): Tercihi değerlendirmek istenilen kişinin bağımsız hareket etme durumu dikkate alınarak önüne ya da erişebileceği uzaklığa önceden belirlenen sayıda uyarınlar koyulup bu uyarınlar arasından tercih ettiği uyarınla ilgilenme süresi hesaplanarak yapılan değerlendirmedir (Rech, 2012). Serbest erişim ile yapılan tercih değerlendirmeleri zaman sınırlaması getirilerek hızlı bir şekilde de uygulanabilmektedir (Roane ve diğ., 1998). Bu yöntemde, bireyin serbest erişim ile elde ettiği (ulaştığı) uyarınla ilgilenme süresinin uzunluğu, bireyin tercihi göstermektedir. Tekli uyarın ilgisi (Single Stimulus Engagement): Bu yöntemde serbest erişimden farklı olarak uyarınlar birer birer, belirli süre boyunca sunulur ve bu sürede ilginin devam edip etmediği kaydedilir. Alan yazında araştırmacılar (DeLeon, Iwata, Conners ve Wallace, 1999; Hagopian ve diğ., 2001) bu yöntemi kullanarak tercih değerlendirmeleri gerçekleştirmişlerdir. Bu yöntemde ilgi süresinin uzunluğu bireyin tercihi belirlemektedir. Serbest erişim yönteminden farklı olarak tekli uyarın ilgisinde uyarınlar tek tek sunulmaktadır.

Davranış temel alan tercih değerlendirme yöntemlerinden hangisinin uygulanacağına karar vermek için hedef bireyi ve bu bireyin sergilediği iletişim davranışlarını, dikkatini toplama ve odaklanma süresini dikkate alarak bireye en uygun tercih değerlendirme yöntemine karar verilmesi gerekmektedir. Bunlar dikkate alınmadan yapılan tercih değerlendirmesi doğru bilgileri yansıtmayacaktır. Örneğin dikkatini toplamada ve odaklanmada güçlükle yaşayan bir bireyin oyuncuğa yönelik tercihi, tekli uyarın ilgisi yöntemi kullanarak belirlemeyi hedeflediğimizi varsayalım. İki dakika hedef bireye ilgilenmesi için süre verilmiş olsun. Bu süre içerisinde hedef birey dikkatini toplama ve odaklanmaya çalışırken hedef bireyin bu özelliğini bilmeyen uzman bu durumu “ilgilenmedi” olarak değerlendirebilir. Bu da doğru olmayan tercih değerlendirme verilerine yol açar. Bu yüzden tercihi belirlenecek hedef bireyin sergilediği davranışlar ve kullandığı iletişim becerileri, dikkatini toplama ve odaklanma süresi dikkate alınarak tercih değerlendirme yöntemi belirlenmelidir.

3. Kullanılan uyaran temel alınarak yapılan tercih değerlendirmeleri. Tercih değerlendirmelerinde kullanılan uyaranlar temel alındığında uyaranların türü, özellikleri ve sayısı önemli olmaktadır. Uyaranların türü ile ifade edilen, uyaranların kapsamının yiyecek, içecek, etkinlik, oyuncak vb gibi şeylerden oluşmasıdır. Tercih değerlendirmesi yapmaya başlamadan önce tercih değerlendirmesinde kullanılacak uyaranların türü belirlenmelidir. Matson ve diğerleri (1999), bireyin; sosyal, oyuncak, yiyecek-içecek, etkinlik vb. alanlarda tercih değerlendirmesi yapılabileceğini ifade etmiştir. Özel gereksinimli bireyler için ideal olan, yaşamlarında gerekli olacak tüm alanlarda tercih değerlendirmesinin uygulanmasıdır. Dolayısıyla, aynı tercih değerlendirme uygulaması sırasında yiyecek, oyuncak ve etkinlik türlerinde çeşitli uyaranlara yer verilebilir. Bunlar kendi içinde gruplanarak sunulabileceği gibi karma olarak da kullanılabilir.

Uyaranın özelliği ile belirtilen ise uyaranın dokunulabilir objeler, resim, fotoğraf vb. araçlardan oluşmasıdır. Tercih değerlendirmesinde kullanılacak uyaranların özellikleri somuttan soyuta doğru sıralandığında; gerçek nesnelere (nesnenin kendisi ya da nesnenin bir kısmı ile), fotoğraflar (gerçek fotoğraflar), resimler, yazılı kelimeler ve sözel olarak sunulan uyaranlar olarak gruplandırılabilir (Eldeniz Çetin, 2013).

Gerçek nesne uyaranlarında uyaran olarak belirlenen gerçek nesne/obje ya da nesnenin bir kısmı bireye sunulur. Gerçek nesne uyaranları kendi içinde nesnenin bütünü ya da bir kısmının sunumu olarak ikiye ayrılır. Nesnenin bir kısmının sunumu dokunulabilir (tangible) uyaran sunumu olarak da ifade edilmektedir (Harding, Wacker, Berg, Barretto ve Rankin, 2002; Higbee, Carr ve Harrison, 1999). Dokunulabilir uyaranlar, gerçek nesnenin hepsi değil tanımlayıcı bir kısmını kapsayan uyaranları belirtmektedir. Örneğin bardak yerine bardağın sapının gösterilmesi şeklinde olabilmektedir. Tercih değerlendirmesi yaparken uyaranın kendisi ya da onu temsil eden bir parçası kullanılabilir.

Dokunulabilen ve gerçek uyaranlarla yapılan tercih değerlendirmesi maliyetlidir ve hazırlanması da fazla zaman almaktadır. Bu yüzden tercih değerlendirmesi için hazırlanan ticari uyaran kitleri (araç setleri) kullanılabilir (Matson ve diğ., 1999). Bunun yanında gerçek uyaranlarla yapılan tercih değerlendirmesinin, değerlendirme öncesi hazırlık aşaması gerektirmekte ve uygulaması da çok fazla zaman almaktadır. Gerçek uyaran kullanmanın başka bir dezavantajı ise tercih değerlendirmesinde kullanılacak araçların bir kısmı çikolata, çubuk kraker, bebek, top gibi dokunulabilen uyaranlar iken bir kısmı ise etkinlikler ve teşekkür etmek gibi soyut olabilmektedir. Bu yüzden çoğu zaman tercih değerlendirmesi yaparken kullanılacak objeleri ya da somut öğeleri bulmak oldukça zor olabilmektedir.

Fotoğraf ya da resimli uyaranlar da tercih değerlendirmesinde kullanılabilir. Tercih değerlendirmesinde resimli uyaran kullanımı zaman ve maliyet açısından gerçek uyaranlara göre daha ekonomiktir. Resimli uyaranlar ifade edici dili zayıf olan bireyler için oldukça kullanışlıdır (Downing ve Eichinger 2008; Kearney ve McKnight, 1997; Van Tubbergen, Warschausky, Birnholz ve Baker, 2008). Tercih değerlendirmesinde resimli uyaranlara ek olarak sesli uyaranlar (Horrocks ve Higbee, 2008) ve koku da (Wilder ve diğ., 2008) kullanılmaktadır.

Tercih değerlendirmesinde, yardımcı teknolojiden de yararlanılmaktadır. Yardımcı teknolojiler özellikle de yetersizlikten ağır düzeyde etkilenen bireyler için oldukça kullanışlıdır. Bu teknolojiler, düşük ve yüksek teknoloji araçlar olup ekran yazılımları ve sistem ara yüzleri gibi karmaşık ya da basit iletişim modülleri ile tercih değerlendirmesinin uygulanmasına izin vermektedir (VanTubbergen ve diğ., 2007). Alan yazın incelendiğinde uyarlanmış sistem ara yüzleri ile (Kennedy ve Haring, 1993; Singh ve diğ., 2003; Tam, Phillips ve Mudford, 2011), bilgisayar (Dattilo, 1986; Mechling ve Bishop, 2011), video (Mechling ve Moser, 2010), bilgisayar temelli video (Mechling, Gast ve Cronin, 2006), dokunmatik ekran (Koepfel, 1998) ve iletişim kartları (Stephenson ve Linfoot, 1995) yoluyla tercihlerin değerlendirilebildiği görülmektedir.

Teknolojik araçları/aparatları tercih değerlendirmesinde kullanmanın bazı avantajları vardır. Ağır düzeyde yetersizliği olan bireylerin kişisel seçimlerini ifade etmelerini, dikkatlerini odaklayabilmelerini kolaylaştırdığı ve eğitimin kalitesini artırdığı ifade edilmektedir (Mechling ve Bishop, 2011). Garner ve Campell (1987) bu cihazların pahalı olmalarının ve özel gereksinimli bireylerin bakımıyla ya da eğitimiyle ilgilenen

kişilerin, bu cihazın kullanımına ilişkin bilgilerinin olmama durumlarının yardımcı teknoloji ile tercih değerlendirmesi yapmanın bir sınırlılığı olduğunu ifade etmişlerdir (akt., Kearney ve McKnight, 1997). Tercih değerlendirmesi yaparken yukarıda belirtilen uyaran sunum türlerinden hangilerinin kullanılacağına, tercihleri belirlenecek kişinin dil gelişimine, bilişsel gelişimine, fiziksel gelişimine bakılarak karar verilmesi etkili bir tercih değerlendirmesi yapmak için gereklidir.

Tercih değerlendirmesi uygularken uyarılarla ilgili bir diğer önemli nokta da uyarıların sayısıdır. Tercih değerlendirmesi uygulanırken tekli, ikili ve çok uyaranlı sunumlar kullanılmaktadır (Reed ve diğ., 2009). Alan yazında uyarıların sunumuna ilişkin kullanılan terminolojide farklılıklar söz konusudur. Tek uyaranlı tercih değerlendirmesi için tek madde (Smith, Iwata ve Shore, 1995) ve bireysel (Pace ve diğ., 1985) terimleri, iki uyaranlı tercih değerlendirmesi için eşli (DeLeon ve Iwata, 1996; Harding ve diğ., 2002; Parsons ve Reid, 1990; Windsor ve diğ., 1994) ve mecburi/zorunlu seçim (Derby ve diğ., 1995) terimleri, çok uyaranlı tercih değerlendirmesi için çok uyaranlı (DeLeon ve Iwata, 1996; Roane ve diğ., 1998), grup (Windsor ve diğ., 1994) ve simultane (Houlihan, Bates-Purple, Jones ve Sloane, 1992) terimleri kullanılmıştır. Bu makale kapsamında “tek uyaralı” terimi, tek bir seferde yalnız bir uyarının sunumunu; “iki uyaralı” terimi aynı anda iki uyarının sunumu ve “çok uyaralı” terimi ise ikiden fazla uyarının sunumundan söz etmek için kullanılmıştır.

Tek uyaranlı sunum: Pace ve diğ. (1985), tarafından tanımlanan tek uyaranlı sunum (SS-single stimulus) yönteminde her bir uyarı tek olarak sunulur ve özel gereksinimli bireye bu uyarıya yaklaşma ya da uyarıyı tüketme/kullanma fırsatı sağlanır (Higbee, Carr ve Harrison 2000; Rech, 2012; Roane ve diğ., 1998; Rush, Mortenson ve Birch 2010; Waldvogel ve Dixon 2008). Hedef bireyin sergilediği davranışın işlevi temel alınarak o uyarıyı tercih edip etmediği belirlenir. Bu yöntemde, tercih etme yüzdesi her bir uyarıya gösterilen yaklaşma ya da tüketme/kullanma davranışlarının, o uyarının içinde yer aldığı toplam deneme sayısına bölünüp 100 ile çarpılması ile elde edilir (Fisher ve Mazur, 1997; Hagopian ve diğ., 2004; Harding ve diğ., 2002; Roane ve diğ., 1998; Sturmey, Lee, Reyer ve Robek, 2003). Tek uyaranlı sunumla tercih değerlendirme, tercihi belirlenmek istenen hedef kişi/kişilerin gerçek uyarılara yaklaşmamaları (Roane ve diğ., 1998) ve tüketmemeleri ile sınırlı olduğu söylenebilir. Thomson, Czarnecki, Martin, Yu ve Martin (2007) ağır düzeyde yetersizlikten etkilenmiş bireyler için tek uyaranlı sunumla tercih değerlendirme yönteminin iki uyaranlı sunumla tercih değerlendirme yönteminden daha uygun olabileceğini belirtmişlerdir.

İki uyaranlı sunum: Fisher ve diğ. (1992), tarafından tanımlanan iki uyaranlı (PS-pair stimulus) tercih değerlendirmede, uyarılar çiftler halinde sunulur. Hedef bireyin bu uyarılardan birini seçmesine fırsat verilir (Higbee ve diğ., 2000; Rech, 2012; Roane ve diğ., 1998; Rush ve diğ., 2010; Waldvogel ve Dixon 2008). Tercih etme yüzdesi belirlenirken uyarının tercih edilme sayısı, o uyarının içinde bulunduğu toplam deneme sayısına bölünüp 100 ile çarpılarak hesaplanır. Alan yazında iki uyaranlı sunumla tercih değerlendirmenin, diğer doğrudan tercih değerlendirme uygulamalarından daha uzun süre gerektirmesi bu uygulamanın sınırlılığı olarak belirtilmektedir (DeLeon ve Iwata, 1996; Fisher ve Mazur, 1997; Hagopian ve diğ., 2004; Harding ve diğ., 2002; Roane ve diğ., 1998;). Bu sınırlılığa karşın iki uyaranlı sunumla gerçekleştirilen tercih değerlendirmenin, görme yetersizliği olan bireyler için bazı uyarlamalar yapılarak kullanılabilmesi belirtilmiştir. Örneğin; fiziksel yardım sunularak görme yetersizliği olan bireylerin objeleri incelemesi ve daha sonra sergileyeceği yaklaşma ya da yaklaşmama davranışlarına göre puanlamanın yapılması gibi (Matson ve diğ., 1999). İki uyaranlı tercih değerlendirme, alan yazında en yaygın kullanılan tercih değerlendirme uygulaması olarak belirtilmektedir (Rush ve diğ., 2010).

Çok uyaranlı sunum: Hedef birey eş zamanlı olarak aynı anda sunulan üç ya da daha fazla sayıda uyarıdan birini seçmek durumunda bırakılır (Higbee ve diğ., 2000; Rech, 2012; Roane ve diğ., 1998; Waldvogel ve Dixon 2008;). Çok uyaranlı sunum yöntemi kullanarak tercih etme yüzdesi belirlenirken, uyarının seçildiği sayı, toplam deneme sayısına bölünüp 100 ile çarpılarak tercih yüzdesi hesaplanır (Hagopian ve diğ., 2004; Windsor ve diğ., 1994).

DeLeon ve Iwata (1996) çok uyaranlı sunum yöntemini tekrar yerleştirmesiz olarak uygulamıştır. Bu yöntemde bir grup uyararı (çok uyararı sunumu) deneyin önüne konulmuş ve denek bir uyararı seçtiğinde o uyararı seriden alınmış ve o oturumdaki diğer denemelerde seriye tekrar katılmamıştır. Bu uygulama tekrar yerleştirmesiz ya da tekrarsız çok uyaranlı sunum (multiple-stimulus without replacement - MSWO) olarak tanımlanmıştır (Roane ve diğ., 1998; Rush ve diğ., 2010; Waldvogel ve Dixon 2008). Tekrar yerleştirmesiz çok uyaranlı tercih değerlendirilmesinde tercih sıralaması belirlenirken yaklaşma metodu (approach method) ve nokta ağırlığı metodu (point weighting method) kullanılmaktadır. Yaklaşma metodunda, deneklerin yaklaşma davranışı sergilediği uyarana yönelik tüm oturumlarda sergilediği yaklaşma davranışı, o uyarının yer aldığı toplam deneme sayısına bölünüp 100 ile çarpılarak tercih yüzdesi hesaplanır. Nokta ağırlığı metodunda ise seçilen uyarana verilen puan o uyarının hedef bireye sunulma sayısına göre değişmektedir. Örneğin; hedef bireye ilk olarak 7 uyararı sunulduğunda, 7 uyararı arasından ilk denemede seçtiği 7, ikinci denemede seçtiği 6, üçüncü denemede seçtiği 5, dördüncü denemede seçtiği 4, beşinci denemede seçtiği 3, altıncı denemede seçtiği 2, yedinci denemede seçtiği 1 ile seçim yapmadığı da 0 ile puanlanması olarak ifade edilebilir. Bu şekilde puanlanan tercih maddelerinin puanları planlanan oturum sayısı boyunca hesaplanıp yüzdelikleri alınarak tercih hiyerarşisi belirlenebilir (Ciccone, Graff ve Ahearn, 2005). Carr, Nicolson ve Higbee (2000) çok uyaranlı tercih değerlendirilmesinin uyararı sayısını ve deneme sayısını azaltarak daha hızlı olarak da uygulanabileceğini belirtmişlerdir. Tercih değerlendirilecek olan hedef bireyin bilişsel düzeyi, performansı ve yeterlikleri göz önüne alınarak tercih değerlendirme yöntemlerinden biri ya da birkaçı birlikte kullanılabilir.

Tercih Değerlendirmesini Etkili Bir Şekilde Uygulamak İçin Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Tercih değerlendirmeleri hem eğitimciler hem de aileler tarafından kolaylıkla uygulanabilir. Bireylerin gerçek tercihlerini tespit etmek için etkili bir tercih değerlendirilmesi yapmak gerekmektedir. Etkili bir tercih değerlendirilmesi yapmak için yapılması gerekenler aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır.

1. Uygulayıcı, tercih değerlendirilmesinde kişiyi (doğrudan ya da dolaylı) temel alan tercih değerlendirme yöntemlerinden hangisini kullanacağına karar vermelidir.
2. Uygulayıcı, hedef bireyin hangi davranışını (yaklaşma ya da ilgi süresi) esas alacağına karar vermelidir (Lohrmann-O'Rourke ve diğ., 2000; Shevin ve Klein, 2004).
3. Tercih değerlendirilmesinde kullanılacak bir form hazırlanmalıdır. Formda tercih değerlendirilmesinde kullanılacak uyarılar, bireyin tepkileri ve uygulamacının açıklamasını içeren bölümler yer almalıdır (Eldeniz Çetin, 2013). Formun altında bireyin tepki yüzdelerinin yazılması için uygun boşluklar bırakılmalıdır. Uygulama sırasında formun ve kullanılacak uyarıların önceden ortamda hazır olması uygulamacının, değerlendirdiği bireyin tepkilerini kolayca kaydetmesini sağlarken bir sonraki değerlendirilmede hangi uyarıları kullanacağı konusunda da uygulamacıya ipucu verir.
4. Uygulamacının, hedef bireyin bireysel özelliklerini, kullandığı iletişim becerilerini ve bu becerilerin işlevlerini bilmesi etkili sonuçlar almasını kolaylaştıracaktır (Lohrmann-O'Rourke, Browder, Brown, 2000). Örneğin; sözel olmayan iletişim becerileri ile tercihini belirten hedef bireyin "evet tepkisi" dilini dudaklarının dışına çıkarma olabilir. Bunu bilmeyen uygulamacının bu tepkiyi doğru yorumlaması beklenemez. Bundan dolayı hedef bireyin kullandığı iletişim becerileri ve bu becerilerin kullanım amaçlarının bilinmesi etkili bir tercih değerlendirme yapmak için oldukça önemlidir.
5. Uygulayıcı, tercih değerlendirilmesi verilerini ne amaçla kullanacağına karar vermelidir. Başka bir ifade ile tercih değerlendirilmesi verilerini pekiştirme, eğitim-öğretim etkinliği, materyal vb. gibi hangi amaçla kullanacağına karar vermelidir. Amacına karar vermek, tercih değerlendirilmesinde kullanılacak uyarıların özelliğine ve türüne karar vermeyi de kolaylaştıracaktır.
6. Uygulayıcı, tercih değerlendirilmesinde yer alacak uyarıların özelliklerine karar verilmelidir. Özel gereksinimli bireylerin bireysel farklılıkları düşünüldüğünde, yetersizlikten hafif düzeyde etkilenen bireyler için uyarıların yazılı olarak ifade edilmesi yeterli olurken yetersizlikten ağır düzeyde etkilenen

bireyler için uyarınların somut yani elle tutulur gözle görülür olması daha önemli olmaktadır (Lohrmann-O'Rourke ve diğ., 2000). Bu nedenle, uyarınların özelliklerine karar verirken bireylerin yetersizlikten etkilenme dereceleri ve bilişsel performans düzeyleri göz önüne alınmalıdır.

7. Uygulayıcı, tercih değerlendirmesinde kullanılacak uyarınların sunum sırasındaki sayısına karar vermelidir (Lohrmann-O'Rourke ve diğ., 2000). Uyarın sayısına karar verirken tercih değerlendirmesi yapılacak olan bireyin bilişsel düzeyinin uygun olması ve uyarınların farkında olması gerekmektedir. Ağır düzeyde yetersizlikten etkilenen ve önündeki uyarınların farkına varmayan bir bireyin önüne fazla sayıda uyarın koymak birey için çok da anlamlı olmayabilir. Bu yüzden hedef bireyin performansı dikkate alınarak uyarınların sunum sırasındaki sayısına karar verilmelidir.
8. Uygulayıcı, tercih değerlendirmesinde yer alacak uyarınları seçerken hedef bireyin aşına olduğu uyarınlar arasından seçmelidir (March, 1992) ve hedef birey bu uyarınların farkında olmalıdır. Tercih değerlendirilecek kişinin, ortama uyarın koyulduğunun farkında olmaması ya da bu uyarınların ne olduğunu bilmemesi tercih değerlendirmesinin gerçekçi olmasını etkiler. Bu yüzden bireyin aşına olduğu, bildiği ve tanıdığı uyarınlar kullanılarak tercih değerlendirmesi yapılmalı ve hedef bireyler ortama uyarın eklendiğinin ya da çıkarıldığının farkında olmalıdırlar.
9. Uygulayıcının değerlendirme sırasında kullanacağı ifadelerin özel gereksinimli bireyler tarafından anlaşılması etkili bir tercih değerlendirmesi yapmak için gereklidir. Alıcı dili sınırlı olan bireyler için basit kelime ve cümleler seçilirken alıcı dili daha iyi olan bireyler için daha karmaşık cümleler kullanılabilir. Ağır düzeyde yetersizlikten etkilenen bireyler için tercih değerlendirmesinde, evet/ hayır tepkilerini içeren soruların ya da fırsatların sunulabileceğini ve yönergelerin çocukların anlayabileceği basitlikte olması gerektiği önemle vurgulanmaktadır (Van Tubbergen ve diğ., 2008).
10. Özel gereksinimli bireylerin, tercih değerlendirmesini yapan uygulamacıyı tanıması, ona önceden alışmış olması ve güvenmesi tercihlerini doğru belirtmesi açısından oldukça önemlidir (Eldeniz Çetin, 2013). Bu yüzden tercihi değerlendirilecek olan bireyle ilk görüşmede tercih değerlendirmesi yapılmamalı, uygulamacıya alışması ve güvenmesi için zaman verilmelidir.
11. Tercih değerlendirmesi yapılacak ortam, değerlendirme yapmaya uygun olmalıdır (Changnon, 2002). Ortamda özel gereksinimli bireyin ilgisini dağıtacak uyarınlar olmamalıdır. Ortamın ışığı, ısı ve ses düzeyi tercih değerlendirmesi yapmaya uygun olmalıdır. Aksi takdirde uygun olmayan ortam, hedef bireyin motivasyonunu olumsuz yönde etkileyerek tercih değerlendirmesi sonuçlarının gerçeği yansıtm oranını düşürebilmektedir.
12. Tercih değerlendirmesinde kullanılacak uyarınlar, bireyin görebileceği ve rahatlıkla ulaşabileceği konumda olmalıdır (Clark, 2006; Sigafos ve Dempsey, 1992). Sigafos ve Dempsey (1992) yaptığı araştırmada tercih değerlendirmesinde kullandığı uyarınları hedef bireyin 60 cm önünde konumlandırmıştır.
13. Tercih değerlendirmesi yapmak için en uygun zaman, bireyin en dinç olduğu zaman olmalıdır. Değerlendirme için bireyin, uyanık/zinde olduğu saatler tercih edilmeli ve değerlendirme öncesinde bireyin açlık, susuzluk ve tuvalet gibi ihtiyaçları giderilmiş olmalıdır (Eldeniz Çetin, 2013).
14. Tercih değerlendirmesi yaparken bireyin uyarınların farkına varması sağlanmalı (Stalker ve Harris, 1998) ve hedef bireyin seçimini yapabilmesi için yeterince zaman verilmelidir (Salmento ve Bambara, 2000; Sigafos ve Dempsey, 1992). Bu zaman bireyin özelliklerine uygun olarak planlanmalı ve ne çok kısa ne de çok uzun olmalıdır.
15. İki ve daha fazla sayıda uyarın kullanılması planlanıyorsa uyarınların yerleri değiştirilerek sunulmalıdır (Parsons ve Reid, 1990). Bazı özel gereksinimli bireyler "istediğini seç/göster" yönergesi verildiğinde çok fazla seçim yapma deneyimleri olmadığı için hep aynı taraftaki uyarını gösterebilmekte fakat seçimin

sonucuna katlanamamaktadır. Bu durumda tercihleri doğrultusunda seçim yapmadığını göstermektedir. Bunu önlemek için uyarıların yerleri değiştirilerek sunulmalıdır.

16. Bir ya da daha fazla sayıda uyarı kullanılarak bir deneme gerçekleştirildikten sonra hemen diğer denemeye geçilmeyip denemeler arasında belli bir süre verilmelidir (Eldeniz Çetin, 2013; Sigafoos ve Dempsey, 1992).
17. Uygulayıcı, tercihi değerlendirilen bireyin ifadelerini olduğu gibi ve değiştirmeden kaydetmeli ayrıca bireylerin tercihlerine yönelik herhangi bir yönlendirmede bulunmaktan kaçınmalıdır.
18. Tercih değerlendirmesinde seçilen uyarının/uyarıların seçilme yüzdesi %80'e ulaşana kadar devam edilmelidir (Parsons ve Reid, 1990). Tercih değerlendirmelerinde çok sayıda uyarı kullanılabilir göz önüne alındığında %80 ölçütüne ulaşmak her durumda mümkün olmayabilir bu nedenle tercihlere yönelik sağlıklı veri elde etmek için tercih değerlendirmenin en az üç oturum uygulanması oldukça önemlidir (Eldeniz Çetin, 2013).
19. Tercih değerlendirmesi önceden belirlenen aralıklarla tekrarlanmalıdır. Bireylerin sürekli bir gelişim ve değişim içinde olmasından dolayı tercihleri zaman içerisinde değişebilmektedir (Lohrmann-O'Rourke ve diğ., 2000; Stafford, 2007). Bu nedenle de yapılan tercih değerlendirmeleri belirli aralıklarla tekrarlanmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, özel gereksinimli bireylerin eğitiminde temel amaç; bağımsız yaşamlarını ve hayatlarına yönelik sorumluluk almalarını sağlamaktır. Hayatlarına yönelik sorumluluk almalarını sağlamak için öğretilmesi gereken temel becerilerden biri seçim yapma becerisidir. Seçim yapma becerisi, günlük yaşamda çok geniş bir alanda bireylerin karşısına çıkmaktadır. Günlük yaşamdaki giyim, yiyecek, aksesuar seçimi gibi basit seçimler kadar meslek, kariyer seçimi gibi karmaşık seçimlerde olabilmektedir. Özel gereksinimli bireylerin eğitimini planlarken öncelikli olarak seçim yapma becerisinin öğretilmesi ve seçim yapması için fırsatların verilmesi yaşam sorumluluğunu üstlenmeleri için oldukça önemlidir. Özel gereksinimli bireylere seçim yapma fırsatının verilmesi eğitim ortamındaki problem davranışları azaltırken bireylerin motivasyonlarını ve etkinliğe katılımlarını artırmaktadır. Bireye seçim yapma becerisini öğretirken ya da seçim fırsatı sunmak için seçenekleri oluştururken bireyin tercihlerinin bilinmesi gerekmektedir. Özel gereksinimli bireyin tercihlerini belirlemek için gözlemler yapılabileceği gibi sistematik olarak uygulanan tercih değerlendirmeleri de kullanılabilir. Tercihleri değerlendirmek için bu makalede özetlenen birçok yöntem kullanılarak özel gereksinimli tüm bireylerin tercihleri belirlenebilir. Belirlenen tercihleri doğrultusunda özel gereksinimli bireylerin eğitimi planlanıp eğitimde kullanılacak pekiştiriciler tespit edilerek, hayatlarına yönelik karar verme hakkını kendilerinde hissetmelerine olanak sağlanabilir.

Kaynaklar

- Ataman, A. (2005). Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitim. A. Ataman (Ed.), *Özel eğitime giriş* içinde (ss. 9-30). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Ataman, A. (2013). Özel eğitimin temelleri. A. Cavkaytar (Ed.), *Özel eğitim* içinde (ss. 1-19). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Bambara, L. M., Ager, C., & Koger, F. (1994). The effects of choice and task preference on the work performance of adults with severe disabilities. *Journal of Applied Behavior Analysis, 27*(3), 555-556.
- Bambara, L. M., & Koger, F. (1996). *Innovations: Opportunities for daily choice making*. Washington, DC: American Association on Mental Retardation.
- Baykoç Dönmez, N. (2010). Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitim. N. Baykoç (Ed.), *Özel eğitim* içinde (ss. 13-26). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Besler, F., & Süzer, T. (2014). Pekiştirme. E. Tekin-İftar (Ed.), *Uygulamalı davranış analizi* içinde (ss. 213-263). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Carr, J. E., Nicolson, A. C., & Higbee, T. S. (2000). Evaluation of a brief multiple-stimulus preference assessment in a naturalistic context. *Journal of Applied Behavior Analysis, 33*(3), 353-357.
- Carter, E. W., Sisco, L. G., & Lane, K. L. (2011). Paraprofessional perspectives on promoting self-determination among elementary and secondary students with severe disabilities. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities, 36*(1-2), 1-10.
- Ciccone, F. J., Graff, R. B., & Ahearn, W. H. (2005). An alternate scoring method for the multiple stimulus without replacement preference assessment. *Behavioral Interventions, 20*(2), 121-127.
- Clark, C. D. (2006). *Teaching choice making to children with visual impairments and multiple disabilities in preschool and kindergarten classroom* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No.3241834)
- Cote Sparks, S., & Cote, D. L. (2012). Teaching choice making to elementary students with mild to moderate disabilities. *Intervention in School and Clinic, 47*(5), 290-296.
- Dattilo, J. (1986). Computerized assessment of preference for severely handicapped individuals. *Journal of Applied Behavior Analysis, 19*(4), 445-448.
- DeLeon, I. G., & Iwata, B. A. (1996). Evaluation of a multiple-stimulus presentation format for assessing reinforcer preferences. *Journal of Applied Behavior Analysis, 29*(4), 519-532.
- DeLeon, I. G., Fisher, W. W., Catter, V. R., Maglieri, K., Herman, K., & Marhefka, J. (2001). Examination of relative reinforcement effects of stimuli identified through pretreatment and daily brief preference assessments. *Journal of Applied Behavior Analysis, 34*(4), 463- 473.
- Derby, K. M., Wacker, D. P., Andelman, M., Berg, W., Drew, J., Asmus, J., et al. (1995). Two measures of preference during forced-choice assessments. *Journal of Applied Behavior Analysis, 28*(3), 345-346.
- Downing J. E., & Eichinger, J.(2008). Educating students with diverse strenghts and needs together. In J. E. Downing (Eds.), *Including students with severe and multiple disaiblities in typical classrooms*. (pp. 1-21). Baltimore: Paul Brooks Publishing Co.
- Downing, J. E., & Peckham-Hardin, K. D. (2006). Students with severe and multiple disabilities. In J. E. Downing (Eds.), *Special education*. (pp. 530-568). Boston: A Pearson Education Company.

- Eldeniz Çetin, M. (2013). *Ağır ve çoklu yetersizliği olan bireylerin tercihlerinin değerlendirilmesi ve seçim yapma becerisinin öğretimi* (Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, Türkiye). <http://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> inden elde edilmiştir. (Tez No. 333504)
- Erden, M., & Akman, Y. (1995). *Eğitim psikolojisi gelişim-öğrenme-öğretme*, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Eripek, S. (2002). *Özel eğitim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Field, S., Martin, J., Miller, R., Ward, M., & Wehmeyer, M. (1998). *A practical guide for teaching self-determination*. Reston, VA: Council for Exceptional Children.
- Field, S., Martin, J., Miller, R., Ward, M., & Wehmeyer, M. (1998). Self-determination for persons with disabilities: A position statement of the division on career development and transition. *Career Development and Transition for Exceptional Individuals*, 21(2), 113-128. Retrieved from <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/088572889802100202>
- Fisher, W., Piazza, C. C., Bowman, L. G., Hagopian, L. P., Owens, J. C., & Slevin, I. (1992). A comparison of two approaches for identifying reinforcers for persons with severe and profound disabilities. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 25(2), 491-498.
- Fisher, W. W., & Mazur, J. E. (1997). Basic and applied research on choice responding. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 3(30), 387-410.
- Fisher, W. W., Piazza, C. C., Bowman, L. G., & Amari, A. (1996). Integrating caregiver report with systematic choice assessment to enhance reinforcer identification. *American Journal of Mental Retardation*, 101(1), 15-25.
- Goode, D. A., & Gaddy, M. R. (1976). Ascertaining choice with alingual, deaf-blind and retarded clients. *Mental Retardation*, 14(6), 10-12.
- Green, C. W., Reid, D. H., White, L. K., Halford, R. C., Brittain, D. P., & Gardner, S. M. (1988). Identifying reinforcers for persons with profound handicaps: Staff opinion versus systematic assessment of preferences. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 21(1), 31-43.
- Green, C. & Reid, D. (1996). Defining, validating, and increasing indices of happiness among people with profound multiple disabilities. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 29(1), 67-78.
- Guess, D., Benson, H. A., & Siegel-Causey, E. (1985). Concepts and issues related to choice making and autonomy among persons with severe disabilities. *Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps*, 10(2), 79-86.
- Guess, D., Benson H., & Siegel-Causey, E. (2008). Concepts and issues related to choice making autonomy among persons with severe disabilities. *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 33(1-2), 75-81.
- Harchik, A.E., Sherman, J. A., Sheldon, J. B., & Bannerman, D. J. (1993). Choice and Control New Opportunities for People with Developmental Disabilities. *Annals of Clinical Psychiatry*, 5(3), 151-161.
- Hagopian, L. P., Long, E. S., & Rush, K. S. (2004). Preference assessment procedures for individuals with developmental disabilities. *Behavior Modification*, 28(5), 668.
- Hagopian, L. P., Rush, K. S., Lewin, A. B., & Long, E. S. (2001). Evaluating the predictive validity of a single stimulus engagement preference assessment. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 34(4), 475-485.

- Harding, W. J., Waeker, P. D., Berg, K. W., Barretto, A., & Rankin, B. (2002). Assessment and treatment of severe behaviors problems using choice-making procedures. *Education and Treatment of Children, 25*(1), 26-46.
- Higbee, T. S., Carr, J. E., & Harrison, C. D. (1999). The effects of pictorial versus tangible stimuli in stimulus-preference assessments. *Research in Developmental Disabilities, 20*(1), 63-72.
- Higbee, T. S., Carr, J. E., & Harrison, C. D. (2000). Further evaluation of the multiple-stimulus preference assessment. *Research in Developmental Disabilities, 21*(1), 61-73.
- Holverstott, L., (2005). Promote self-determination in students. *Intervention in School and Clinic, 41*(1), 39-41.
- Horrocks, E., & Higbee, T. S. (2008). An evaluation of a stimulus preference assessment of auditory stimuli for adolescents with developmental disabilities. *Research in Developmental Disabilities, 29*(1), 11-20.
- Houlihan, D. D., Bates-Purple, R., Jones R. N., & Sloane, H. N. (1992). The simultaneous presentation procedure: Use in selecting reinforcers for behavioral intervention. *Education & Treatment of Children, 15*(3), 244-254.
- Ivancic, M. T., & Bailey, J. S. (1996). Current limits to reinforcer identification for some persons with profound multiple disabilities. *Research in Developmental Disabilities, 17*(1), 77-92.
- Kearney, C. A., & McKnight, T. J. (1997). Preference, choice and persons with disabilities: A synopsis of assessments, interventions and future directions. *Clinical Psychology Review, 17*(2), 217-238.
- Kennedy, C. H., & Haring, T. G. (1993). Teaching choice making during social interactions to students with profound multiple disabilities. *Journal of Applied Behavior Analysis, 26*(1), 63-76.
- Koepfel, B. (1998). *The effects of a touchscreen program on choice-making for an expressively impaired toddler* (Maester's thesis). Available from ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No.1389313)
- Lavie, T., & Sturmey, P. (2002). Training staff to conduct a paired-stimulus preference assessment. *Journal of Applied Behavior Analysis, 35*(2), 209-211.
- Logan, K. R., Jacobs, H. A., Gast, D. L., Smith, P. D., Daniel, J., & Rawls, J. (2001). Preferences and reinforcers for students with profound multiple disabilities: Can we identify them? *Journal of Developmental and Physical Disabilities, 13*(2), 97-122.
- Logan, K. R., & Gast, D. L. (2001). Conducting preference assessments and reinforcer testing for individuals with profound multiple disabilities: Issues and procedures. *Exceptionality, 9*(3), 123-134.
- Lohrmann-O'Rourke, S., Browder, D. B., & Brown, F. (2000). Guidelines for conducting socially valid systematic preference assessments. *The Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps, 25*(1), 42-53.
- Matson, J. L., Bielecki, J. A., Mayville, E. A., Smalls, Y., Bamburg, J. W., & Baglio, C. S. (1999). The development of a reinforcer choice assessment scale for persons with severe and profound mental retardation. *Research in Developmental Disabilities, 20*(5), 379-384.
- Mechling L. C., & Moser S. V. (2010). Video preference assessment of students with autism for watching self, adults, or peers. *Focus on Autism and other Developmental Disabilities, 25*(2), 76-84.
- Mechling, L. C., & Bishop, V. A. (2011). Assessment of computer-based preferences of students with profound multiple disabilities. *The Journal of Special Education, 45*(1), 15-27.
- Mechling, L. C., Gast, D. L., & Cronin, B. A. (2006). The effects of presenting high preference items, paired with choice, via computer-based video programming on task completion of students with a diagnosis of autism spectrum disorder. *Focus on Autism and other Developmental Disabilities, 21*(1), 7-13.

- Milli Eğitim Bakanlığı (2012). *Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği* https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_10/10111226_ozel_egitim_hizmetleri_yonetmeliği_son.pdf adresinden elde edilmiştir.
- Christensen, D.L., Baio, J., Braun, K. V. N., Bilder, D., Charles, J., Constantino, J.N., et al. (2016). Prevalence and Characteristics of Autism Spectrum Disorder Among Children Aged 8 Years - Autism and Developmental Disabilities Monitoring Network, 11 Sites, United States. *Centers for Disease Control and Prevention*, 65(3), 1–23. Retrieved from <https://www.cdc.gov/ncbddd/autism/data.html>
- Pace, G. M., Ivancic, M. T., Edwards, G. L., Iwata, B. A., & Page, T. J. (1985). Assessment of stimulus preference and reinforcer value with profoundly retarded individuals. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 18(3), 249-255.
- Parsons, M. B., & Reid, D. H. (1990). Assessing food preferences among persons with profound mental retardation: Providing opportunities to making choices. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 23(2), 183-195.
- Patel, M. R., Carr, J. E., & Dozier, C. L. (1998). On the role of stimulus preference assessment in the evaluation of contingent access to stimuli associated with stereotypy during behavioral acquisition. *Behavioral Interventions*, 13(4), 269-274.
- Piazza, C. C., Adelinis, J. D., Hanley, G. P., Goh, H., & Delia, M. D. (2000). An evaluation of the effects of matched stimuli on behaviors maintained by automatic reinforcement. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 33(1), 13-27.
- Piazza, C. C., Fisher, W. W., Hagopian, L. P., Bowman, L. G., & Toole, L. (1996). Using a choice assessment to predict reinforcer effectiveness. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 29(1), 1-9.
- Piazza, C. C., Fisher, W. W., Hanley, G. P., Hilker, K., & Derby, K. M. (1996). A preliminary procedure for predicting the positive and negative effects of reinforcement-based procedures. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 29(2), 137-152.
- Powers, L. E. (2005). Self-determination by individuals with severe disabilities: Limitations or excuses? *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 30(3), 168-172.
- Rech, H. (2012). *The origins, evolution, and future of preference assessments in applied behavior analysis* (Master' thesis, Southern Illinois University). Retrieved from http://opensiuc.lib.siu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1354&context=gs_rp
- Reed, D. D., Luiselli, J. K., Magnuson, J. D., Fillers, S., Vieira, S., & Rue, H. C. (2009). A comparison between traditional economical and demand curve analyses of relative reinforcer efficacy in the validation of preference assessment predictions. *Developmental Neurorehabilitation*, 12(3), 164-169.
- Reid, D. H., Dicarlo, C. F., Schepis, M. M., Hawkins, J., & Stricklin, S. B. (2003). Observational assessment of toy preferences among young children with disabilities in inclusive settings efficiency analysis and comparison with staff opinion. *Behavior Modification*, 27(2), 233-250.
- Roane, H. S., Vollmer, T. R., Ringdahl, J. E., & Marcus B. A. (1998). Evaluation of a brief stimulus preference assessment. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 31(4), 605-620.
- Rush, K. S., Bruce, M., P., & Birch S. E. (2010). Evaluation of preference assessment procedures for use with infants and toddlers. *International Journal of Behavioral Consultation and Therapy*, 6(1), 2-16.
- Salmento, M., & Bambara, L. M. (2000). Teaching staff members to provide choice opportunities for adults with multiple disabilities. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 2(1), 12-21.

- Shevin, M., & Klein, N. K. (1984). The importance of choice-making skills for students with severe disabilities. *The Journal of The Association for the Severely Handicapped*, 9(3), 159-166.
- Shevin, M., ve Klein, N. K. (2004). The importance of choice-making skills for students with severe disabilities. *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 29(3), 161-168. Retrieved from <http://rps.sagepub.com/content/29/3/161>.
- Sigafoos, J., & Dempsey, R. (1992). Assessing choice making among children with multiple disabilities. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 25(3), 747-755.
- Singh, N. N., Lancioni, G. E., O'Reilly, M. F., Molina, E. J., Adkins, A. D., & Oliva, D. (2003). Self-determination during mealtimes through microswitch choice-making by an individual with complex multiple disabilities and profound mental retardation. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 5(4), 209-215.
- Smith R. G., Iwata B. A., & Shore B. A. (1995). Effects of subject- versus experimenter-selected reinforcers on the behavior of individuals with profound developmental disabilities. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 28(1), 61-71.
- Spevack, S. M. (2006). *Assessing stimulus preferences and testing stimuli as reinforcers for children and adults with profound mental retardation and multiple disabilities* (Doctoral dissertation, Manitoba University). Retrieved from <http://mspace.lib.umanitoba.ca/bitstream/handle/1993/20416/>
- Spevack, S., Wright, L., Yu, C. T., Walters, K. L., & Holborn, S. (2008). Passive and active approach responses in preference assessment for children with profound multiple disabilities and minimal movement. *Journal on Developmental Disabilities*, 14, 2. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3608576/pdf/nihms2616>.
- Stafford, A. (2005). Choice making: A strategy for students with severe disabilities. *Teaching Exceptional Children*, 37(6), 12-17.
- Stafford, A. M. (1999). *Preference variability and the instruction of choice making with students with severe intellectual disabilities* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No. 9926049)
- Stafford, A. M., Alberto, P. A., Fredrick, L. D., Heflin, L. J., & Heller, K. W. (2002). Preference variability and the instruction of choice making with students with severe intellectual disabilities. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 37(1), 70-88.
- Stalker, K., & Harris, P. (1998). The exercise of choice by adults with intellectual disabilities: A literature review. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 11(1), 60-76.
- Stephenson, J., & Linfoot, K. (1995). Choice-making as a natural context for teaching early communication board use to a ten year old boy with no spoken language and severe intellectual disability. *Australia & New Zealand Journal of Developmental Disabilities*, 20(4), 263-286.
- Sturmey, P., Lee, R., Reyer, H., & Robek, A. (2003). Assessing preferences for staff: Some pilot data. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 31(1), 103-107.
- Tam, G. M., Phillips, K. J., & Mudford, O. C. (2011). Teaching individuals with profound multiple disabilities to access preferred stimuli with multiple microswitches. *Research in Developmental Disabilities*, 32(6), 2352-2361.
- Thomson, K. M., Czarnecki, D., Martin, T. L., Yu, C. T., & Martin, G. L. (2007). Predicting optimal preference assessment methods for individuals with developmental disabilities. *Education Training in Developmental Disabilities*, 42(1), 107-114.

- Ülke Kürkçüoğlu, B. (2007a). *Otistik özellik gösteren çocuklara birebir öğretimde etkinlikler içi ve arası seçim fırsatları sunmanın etkilerinin karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye). <http://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>’ inden elde edilmiştir. (Tez No. 211653)
- Ülke Kürkçüoğlu, B. (2007b). Otistik özellik gösteren çocuklara sunulan seçim fırsatları ve etkileri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 8(2), 67-83.
- Van Tubbergen, M., Omichinski, D., & Warschausky, S. (2007). How children with severe disabilities make choices of preference and knowledge. *Exceptional Parent*, 37(5), 36-38. Retrived from <https://www.questia.com/magazine/1G1-164105451/how-children-with-severe-disabilities-make-choices>
- Van Tubbergen, M., Warschausky, S., Birnholz, J., & Baker, S. (2008). Choice beyond preference: Conceptualization and assessment of choice-making skills in children with significant impairments. *Rehabilitation Psychology*, 53(1), 93-100.
- Waldvogel, J. M., & Dixon, M. R. (2008). Exploring the utility of preference assessments in organizational behavior management. *Journal of Organizational Behavior Management*, 28(1), 76-87.
- Wehmeyer, M. L. (2003). Self-determination, vocational rehabilitation and workplace supports. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 19, 67-69. Retrived from [https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/17905/WehemeyerM_JVR_19\(2\)67.pdf?sequence=1](https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/17905/WehemeyerM_JVR_19(2)67.pdf?sequence=1)
- Wilder, D. A., Schadler, J., Higbee, T. S., Haymes, L.K., Bajagic, V., & Register, M. (2008). Identification of olfactory stimuli as reinforcers in individuals with autism: a preliminary investigation. *Behavioral Interventions*, 23(2), 97-103.
- Windsor, J., Piche, L.M., & Locke, P.A. (1994). Preference testing: A comparison of two presentation methods. *Research in Developmental Disabilities*, 15(6), 439-455.
- Wood, W. M., Karvonen, M., Test, D. W., Browder, D., & Algozzine, B. (2004). Promoting student self-determination skills in IEP planning. *Teaching Exceptional Children*, 36(3), 8-16.

Ankara University Faculty of Educational Sciences Journal of Special Education

Year: 2017, Volume: 18, No: 2, Page No: 309-328

DOI: 10.21565/ozelegitimdergisi.293726

REVIEW

Received Date: 09.02.16

Accepted Date: 14.02.17

OnlineFirst: 23.02.17

Assessment of the Preferences of Individuals with Special Needs*

Müzeyyen Eldeniz Çetin **

Abant İzzet Baysal University

Abstract

Education plays an extremely important role in reintegrating individuals with special needs to society. In order to ensure the effectiveness of education, it is necessary to decrease problem behaviors, to increase motivation and commitment and to identify reinforcers. It is necessary to identify the needs of individuals with special needs in order for reinforcers to be successful therefore it is crucial to make observations or assess preferences in different environments. Literature states that observation method can be used to determine preferences. Observations that are done to identify preferences may involve the use of systematic preference assessments since observations are affected by the personal characteristics of observers, limited nature of stimuli during observations and time consuming nature of the activity. Preference assessments are systematic assessments that are used to determine preferences. This article discusses preference assessment, behaviors used by individuals with special needs to display preference, preference assessment types and important points in effective preferences assessment.

Keywords: Individual with special needs, preference, preference assessment.

Recommended Citation

Eldeniz-Çetin, M. (2017). Assessment of the preferences of individuals with special needs. *Ankara University Faculty of Educational Sciences Journal of Special Education*, 18(2), 309-328.

*This study was produced from doctoral dissertation of Müzeyyen ELDENİZ ÇETİN which was conducted in the advisory process of Assist. Prof. Pınar ŞAFAK, Gazi University, Institute of Education Sciences.

**Corresponding Author: Assist. Prof., E-mail: meldeniz1@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-9231-7344>

The main goal in the education of individuals with special needs is to provide them with independent living skills. It is crucial to know the preferences of individuals in order to decrease problem behaviors, increase motivation and job commitment, identify effective reinforcers and provide a program for an effective education that will ensure independent living. Observation and preference assessments are used in identifying preferences. Since observations take too much time, systematic preference assessments may be used to identify the preferences of individuals in a shorter time period. Preference assessments can be classified in three categories based on the person, the behavior and the stimulus to be assessed. Preference assessment based on the individual to be assessed is categorized as direct and indirect. While indirect preference assessment is undertaken by interviewing the persons who best know the individual whose preferences are to be identified, direct preference assessment is conducted on the individual whose preferences are investigated. Preference assessment based on the behavior to be assessed is addressed in two categories as approach based assessment and engagement based assessment. Approach based preference assessment focuses on active and passive behaviors displayed by the individual. Preference assessments based on engagement can be addressed via free access and single stimulus access. In free access procedure, more than one stimulus is presented to the individual who is assessed and the period of engagement with the preferred item is calculated. In single stimulus access, the stimuli are presented one by one to the individual who is assessed and the period of engagement with each preferred item is calculated. When preference assessment is based on stimuli, the type, characteristics and the quantity of the stimuli are important. Type of stimuli means food, drinks, activity, toys...etc. Characteristic of the stimuli means that the stimulus is the objects that can be touched such as objects, photos, drawings etc. When the characteristics of the stimuli that can be used in preference assessment is listed from concrete to abstract, they can be grouped as real objects (the object itself or some parts of it), photos (real photographs), drawings, lines, written words or oral stimuli. Assistive technologies can additionally be used in the presentation of the stimuli. Assistive technologies are rather crucial for individuals with profound disabilities. Another important point in preference assessment is the quantity of the stimuli. Single, paired and multiple stimuli can be presented in preference assessment. In single stimulus (SS) method, each stimulus is presented individually. In paired stimulus (PS) method, stimuli are presented in pairs and the individual is allowed to select one. In multiple stimulus method, the individual is asked to select one of the three or more stimuli that are simultaneously presented. Multiple stimuli without replacement are also practiced in the literature. In this method, a group of stimuli (multiple stimulus presentation) is presented to the subject and when the subject selects one stimulus, this stimulus is taken from the series and not included in the series again in the other sessions as well.

During preference assessment, one or more of these methods can be used by taking into consideration the cognitive level and individual characteristics of the person whose preferences are to be assessed. Both educators and families can easily implement preference assessment. It is necessary to practice effective preference assessments in order to determine the real preferences of individuals.

1. Making a decision about using direct or indirect preference assessment method,
2. Making a decision about which behavior (approach or engagement period) of the individual should be focused on,
3. Preparing the forms and stimuli beforehand,
4. Getting information about the individual whose preferences are planned to be assessed (individual characteristics, the mode of communication used by this individual etc.),
5. Making decisions about the type of stimulus to be used in preference assessment,
6. Making decisions about the characteristics/features of stimulus to be used in preference assessment,
7. Making decisions about the quantity of stimulus to be used in preference assessment,

8. Selecting the stimulus to be used in preference assessment from among the stimuli that the individual is familiar with.
9. The person who will implement the preference assessment should be using the communication mode that can be understood by the individual whose preferences are to be assessed,
10. The individual whose preferences are to be assessed should be familiar with the practitioner, mutual trust should be established,
11. The environment should be appropriate for making assessments,
12. The time should coincide with the time when the individual to be assessed is at his/her most alert.
13. Sufficient time should be allocated for preference assessment,
14. The stimuli should be presented by switching their locations
15. Certain amount of time should be allowed between trials.
16. The practitioner should record the expressions of the individual to be assessed as they are, without changing them,
17. At least three sessions should be conducted for preference assessment,
18. Preference assessment should be repeated at regular intervals.